
שמעון שיידר, אוספי המלונים בגבעות זייד (עמק יזרעאל), 2017, אקריליק על עץ

על הארץ ועל המזון

א ר י א ל פ י ק א ר

המסורת היהודית כוללת שורה ארוכה של מצוות הקשורות לגידול מזון, לייצורו ולצריכתו. אולם בעידן המודרני רבות מן המצוות הללו איבדו את משמעותן והפכו לאות מתה. בכוחה של פעולה מדרשית יצירתית לתרגם אותן לדורנו ולמצוא בהן משמעויות חדשות

אנו אוכלים דרך התרבות שלנו

כל יצור חי זקוק למזון ולמים כדי לחיות, אך האדם מתייחד מבין כל היצורים. בשונה מן הצמחים ואף מהחיות, הוא יצר תרבות מגוונת ומשוכללת ביחס למזון.

אחד המאפיינים הטבעיים של האדם הוא היותו אומניבור, אוכל-כול. בשונה מרוב בעלי החיים, האדם זקוק למגוון מסוים של פחמימות, שומנים וחלבונים, שאותם הוא יכול למצוא במוצרים רבים מהחי ומהצומח.¹ יכולות עיבוד המזון של האדם – החיתוך, הבישול, המליחה והאחסון – מאפשרות את הגדלת המגוון ומהוות מנוע של יצירה תרבותית, שעסוקה בסיווג של מוצרי מזון שונים במינונם ובצירופים ביניהם. המזון הגולמי, הטבעי, עובר תהליך המכניס אותו לתוך התרבות ולתוך ה"סדר" האנושי. התרבות והטבע נכרכים זה בזה: הביולוגיה האנושית משפיעה על התרבות האנושית, וזו מעצבת בדרכה את טבע האדם. המזון, יצירתו ואכילתו, הם יצירות תרבותיות המבוססות על הטבע האנושי והופכות לחלק מגוף האדם, מבריאותו או מחולייו. כל קבוצה תרבותית מייצרת נורמות ייחודיות של בחירת מוצרים והתקנתם לאכילה, ובכך מעצבת את זהותה הנבדלת ואת שייכות חבריה לקבוצה.²

כמו כל תופעה תרבותית, גם המזון, ייצורו וצריכתו, מלווים בשאלות מוסריות ובדילמות ערכיות. מסורות תרבותיות ודתיות עוסקות בהיבטים רבים של המזון, וכך גם המסורת היהודית, המעניקה תשומת לב רבה למזון. כבר בפרקים הראשונים של ספר בראשית מופיעות הנחיות ביחס למזון – החטא הראשון כרוך באכילה מפרי

עץ הדעת, והעונש גם הוא קשור בייסורים שבייצור המזון. רשימת המצוות והאיסורים שמחילה המסורת היהודית על המזון היא ארוכה ומפורטת. ההלכה היהודית דורשת מאיתנו לקחת אחריות לתהליכי ייצור המזון, הכנתו ואכילתו, ומטילה אי-ספור חיובים הקשורים לגידול הפירות, הירקות והדגן, לאיסופם ולמכירתם, לגידול הבקד, לחליבתו ולאכילתו, לשחיטה, לצד הלכות הנוגעות לסעודה ולאכילה, ועוד ועוד.

הלכות המזון והעידן המודרני

בעידן המודרני רבות מהמצוות הללו אינן מתקיימות בצורתן המקורית. גם אלו שכן מתקיימות, מתרחשות במקומות הגידול והייצור, ואין להן נוכחות בחיי האדם, הצרכן. הן איבדו את משמעותן לחיים עצמם. שומר ההלכה הדתית מסתפק בחותמת הכשרות על המזון שהוא רוכש. מנגד, יש בימינו אתגרים רבים הקשורים למזון שההלכה לא התייחסה אליהם במפורש, בעיקר מפני שהם אופייניים לעולם המודרני. בעיות הכרוכות במחיר הסביבתי שגובים המוצרים שאנו צורכים, ייצורם ושינועם עד אלינו; בתנאי ההעסקה של העובדים לכל אורך שרשרת הייצור והאספקה של המזון; בהיבטים הבריאותיים של צריכת המזון; ובטיפול בפסולת. כך נוצר פער בין הלכות המזון במסורת היהודית ובין ייצור המזון וצריכתו בעידן המודרני, וההלכה איבדה את הרלוונטיות שלה להיבטים אלו בחיים האנושיים.

יש שיאמרו: מה בכך? אנו מחויבים לשמירת תורה ומצוות בין אם הן מובילות לתיקון עולם ובין אם לאו, ומה שחסר – ישלימו חוקי

1. מצב טבעי זה מאפשר לאדם חירות גדולה ביחס למזונו, אך גם מחייב אותו להשיג מזון ממקורות שונים ורבים. זהו "פרדוקס האומניבור". ראו: קלוד פישלר, "מזון, עצמי וזהות", בתוך: אורי ברטל, רונית ורד ומיכל איתן (עורכים), **מחשבות על אוכל**, רסלינג 2021, עמ' 11-28 (המאמר המקורי פורסם בצרפתית בשנת 1985).

2. חוקי הכשרות המקראיים הם דוגמה לכך, כפי שהראתה האנתרופולוגית הבריטית מרי דגלס בספרה **טוהר וסכנה**, רסלינג 2004.

החיים המודרניים, טכנולוגיות שימור וקירור ויכולות הובלה חובקות עולם, הפכו רבים מהגידולים החקלאיים לזמינים בכל עת. בנוסף, חלקו היחסי של המזון המעובד, הקפוא או המשומר, הולך וגדל. מושג העונתיות נשחק, ואיתו נשחקת תחושת ההתחדשות

במאמר זה אבקש להתמקד בהלכות הנוגעות לייצור מזון מן הצור-
מח. אעמוד על המוקדים ההלכתיים המרכזיים, הנוגעים לייצור
המזון שאינו מן החי: (א) מערך מצוות הראשית; (ב) מתנות
עניים; (ג) תרומות ומעשרות.⁵ אבקש להציע פרשנות למצוות אלו,

המדינה והתרבות הכללית. אי אפשר לדרוש מן המסורת היהודית
את מה שאין בה. אני מבקש ללכת בדרך אחרת ולטעון שאפשר
וצריך להמשיך ולפתח את המסורת, ולראות בה מקור השראה
ערכי ושפה תרבותית שיש בה רלוונטיות גם לאתגרי החיים היום.
אני מצפה שהמסורת היהודית תהיה דרך לתיקון האדם, החברה
והעולם, שהרי זו מטרת התורה כפי שניסח הרמב"ם (מורה נבוכים,
ג, כז).

במאמר זה אבקש אפוא לתרגם את הרעיונות שמבטאות מצוות
הקשורות במזון למציאות חיינו. לשם כך יש לתרגם את המושגים
ההלכתיים הקשורים למזון לעולם שבו אנו חיים – עולם טכנולוגי,
גלובלי, תעשייתי ומסחרי הרבה יותר מעולמם של המקרא וחז"ל.

הדרך שבה אני הולך כאן אינה באה לאיין או לבטל את המסור-
רת ההלכתית, אלא לתת לה משמעות נוספת בעלת רלוונטיות
לחיינו כיום. אני מציע כי על נושאים אלו להיות חלק משמעותי
ממכלול המצוות של כשרות המזון ואכילתו. כדי להכריז על מוצר
מזון "כשר", עלינו לבדוק גם את ההיבטים המודרניים של ייצור
המזון וצריכתו.

דרך פרשנית זו מושרשת במסורת היהודית. דוגמה מעוררת השראה
לכך היא מאמרו המפורסם של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, "חזון
הצמחונות והשלום".³ הרב קוק יצר שיטה פרשנית מעניינת וחשו-
בה. הוא הציע לראות את המצוות הנוגעות לכשרות הבשר כביטוי
למרחב רעיוני, שמימושו המלא רחב ועמוק מהמצוות עצמן. הרב
קוק ראה את מצוות התורה המגבילות את אכילת הבשר כקריאת
כיוון להתעלות מוסרית גבוהה יותר, שכאשר האדם יגיע אליה,
ימנע את עצמו מאכילת בשר כלל ועיקר. את מצוות הכשרות הוא
תיאר כחלונות שדרכם נכנס אור, אשר יוצר דינמיקה של התפת-
חות וצמיחה מוסרית.⁴

אני מבקש ללכת בדרך של הרב קוק ולראות במצוות ובהלכות
הקשורות לייצור המזון ולצריכתו ביטוי לרעיונות גדולים, שאותם
יש לממש אף מעבר להגדרתם ההלכתית הצרה.

3. פורסם לראשונה בסדרת מאמרים בעיתון הפלס, שיצא לאור ביפו בשנת תרס"ג-תרס"ד, תחת הכותרת "אפיקים בנגב", ואחר כך שוב על ידי הרב דוד
כהן ("הנזיר") בצירוף פסקאות נוספות מתוך "טללי אורות" בתוך: אברהם ריגר ויוחנן פריד (עורכים), לחי רואי, ישיבת מרכז הרב, ירושלים תשכ"ב. ראו
גם: אברהם סתי, צמחונות יהודית, ידיעות ספרים, תשפ"ג.

4. בעידן שלנו יש להוסיף לדבריו של הרב קוק את העובדה כי ייצור הבשר העולמי הוא אחד הגורמים לנזקים הנגרמים לסביבה עקב פליטת גזי חממה.
גידול בעלי חיים למאכל דורש שימוש רב בקרקע ובמים לצורך גידולי שדה עבור בעלי החיים. הביקוש הגדל לבשר גורם לכריתת יערות כדי לאפשר
גידול דגן לבעלי חיים, וגם בעלי החיים עצמם פולטים גזי חממה בכמות גדולה מאוד. כיום אין תכנון ברמה בין-לאומית לייצור מזון, וכוחות השוק הם
אלו שמכתיבים את המציאות. לדוח מעמיק ומקיף של ארגון המזון והחקלאות של האו"ם בנושא זה (זמין ברשת באתר הארגון): "Tackling climate
change through livestock – A global assessment of emissions and mitigation opportunities", Food and Agriculture Organization
of the United Nations (FAO), Rome 2013.

5. תחום נוסף של פרשנות מחודשת, הנדרשת למצוות הנוגעות למזון, הוא תחום מצוות הכלאיים, שבו אדון במקום אחר. אזכיר רק שתרגום עכשווי
למצוות הכלאיים עשוי להיות אתגר המשמעות של ההנדסה הגנטית בצמחים (GMO; Genetically Modified Organism), ומעבר לו – הנדסה גנטית
בכלל, גם בבעלי חיים וגם בבני אדם.

בנוסף, במאמר המשך אבקש לדון באתיקה של האכילה במסורת היהודית ולעסוק בהלכות שונות הנוגעות לסעודה: בריאות, עונג, נימוס ודרך ארץ, "בל
תשחית", שיתוף והתבדלות בסעודה, תפילות וברכות הקשורות לאכילה.

שמעון שידר, נהלל, 2017, צבעי שמן ואקריליק על עץ לבוד

לא; איסור עורלה אוסר על החקלאי ליהנות מן הפירות בשלוש השנים הראשונות; בשנה הרביעית מצוות נטע רבעי מחייבת את החקלאי לעלות לירושלים וליהנות שם, בקדושה, מפירותיו; מצוות הפרשת חלה מורה לאופה לחם להפריש את ראשיתו לכהן. בכל המקרים הללו, מתן הראשית לאל הוא ביטוי לאמונה ולתודעת התלות של האדם בברכת האל.

החיים המודרניים, טכנולוגיות שימור וקירור ויכולות הובלה חזרה בקות עולם, הפכו רבים מהגידולים החקלאיים לזמינים בכל עת. בנוסף, חלקו היחסי של המזון המעובד, הקפוא או המשומר, הולך וגדל. מושג העונתיות נשחק, ואיתו נשחקת תחושת ההתחדשות. ממילא מצוות ה"ראשית" איבדה את משמעותן כציון דרך במעגל הצמיחה של המזון.

בה־בעת, מצוות ראשית הקשורות במקדש, כמו הנפת העומר, הבאת לחם הביכורים וביכורי הפירות, אינן מתקיימות מאז חורבן הבית. לאיסור לאכול מן התבואה החדשה כמעט שאין משמעות, מפני שדגני המאכל נקצרים בדרך כלל לאחר חג הפסח; מצוות נטע רבעי מתקיימת בצורה סמלית בלבד (על ידי חילול הפירות על מטבע); החלה המופרשת מהעיסה אינה ניתנת עוד לכהנים, מפני שהם אינם טהורים ואסור להם לאכול את התרומה בטומאה.

התמונה הכוללת היא שמצוות רבות, הסובבות את תהליכי הייצור והצריכה של מזון, המבקשות להשיג מטרה רוחנית משמעותית לאדם, אינן עושות זאת עוד. האדם המודרני רוכש פירות וירקות שאין הוא יודע היכן, מתי ועל ידי מי גודלו, והוא אינו חש

באופן הנאמן לכוונתן המקורית, אך תוך התאמתן למציאות החיים המודרנית.

סוגת המדרש החז"לי משמשת לי מקור השראה לדרך שבה ניתן ליצור תובנות חדשות מתוך המקורות העתיקים. זאת באמצעות חשיפת העיקרון הרעיוני העומד ביסוד ההלכה הקדומה ומציאת הדרך ליישמו במציאות אחרת. מהלך פרשני-יצירתי כזה מאפשר את הזיקה בין העבר להווה.

חלק מההצעות שלהלן דורשות חקיקה מדינתית או התארגנות ציבורית, ואחרות נוגעות להתנהגות האישית של האדם. ההיבטים האקולוגיים דורשים את שתיהן: הן חקיקה והסדרה ברמת המדינה והעולם, והן התנהגות של הפרטים שתחזק אותן.

א. מצוות הראשית: לחוש מחדש את הטבע

הפקת המזון מן הטבע מתאפיינת בעונתיות ובמעגליות. מחזורי הזמן החקלאי קבועים על פי עונות השנה, וגידולי התבואה, הירקות והפירות תלויים בהתחדשות השנתית הפועלת על פי חוקיות ידועה. מספר רב של מצוות הקשורות למזון מתייחסות לעונתיות ולהתחדשות, כאשר העיקרון המשותף לכולן הוא חוויית ההודיה של האדם על התחדשות הטבע, המעניק לו את פירותיו. כביטוי להודיה זו, בכל עונה חקלאית מקריב האדם את ראשית התוצרת לאל ולמשרתיו הכוהנים: מצוות הביכורים מורה לאדם להביא את פירותיו הראשונים לפני הכוהן במקדש; איסור אכילת התבואה החדשה והנפת העומר קשורים לראשית קציר הדגן ולהקדשתו

כבר בראשית ההתיישבות החלוצית ייסדו המתיישבים בעמק יזרעאל ובמקומות נוספים טקסי ביכורים בחג השבועות. בטקסים אלו, המתקיימים עד היום, מציגים את התוצרת החקלאית ואת ענפי המשק השונים, ונערכת חגיגה ציבורית בהופעות ובמחולות. לכך אני מציע להוסיף חגיגת השקה בשווקים ובחנויות המזון כאשר מתחילה עונה של פרי או ירק מסוימים, דוגמת חגיגות הבז'ולה נובו בצרפת. במסגרת זו יינתנו הנחות, וייתרמו פירות וירקות למוסדות המטפלים בחולים, בזקנים ובנוזקים. לחגיגות אלו יכול להיות אופי דתי של הודיה לאל או הודיה לחקלאים. הן עשויות לעודד אכילת פירות וירקות טבעיים בניגוד למזון מתועש ומעובד, ולהדגיש את הלוקליות תוך עידוד המגדלים המקומיים.

העיקרון העומד מאחורי מתנות כהונה ולוויה הוא האחריות של כלל החברה לקיומה של אליטה רוחנית וחינוכית. בהשקפת העולם המודרנית, גם תרבות ואומנות הן חלק מהעשייה הרוחנית של החברה, ולכן עלינו לתמוך באומנים ובאומנות

ב. מתנות עניים: דאגה לשכבות החלשות

אוסף של מצוות והלכות המופיע בתורה מחייב את החקלאי להפריש מתוצרתו לעניים בשלבים השונים של הקציר, הבציר והמסיק. אלו הן מצוות הלקט, השכחה והפאה, ולצדן, בסוף התהליך, גם מצוות מעשר עני. מתנות העניים ניתנות ברמת היצרן ולא ברמת הצרכן, וכך יוצרת התורה מערכת של סיוע לנוזקים המלווה את הייצור בשלבי השונים. אולם כבר בשלהי תקופת חז"ל, עקב תהליכי העידוד, הפכו מצוות אלו ללא מעשיות, ולכן ההלכה פטרה את החקלאי מלהשאיר את מתנות העניים בשדה, ואף פטרה אותו

בהתרוממות הרוח ובהכרת הטוב המתוארות בתורה בנוגע למצוות אלו. בכך אנו מפסידים רגעים חשובים בחיים ומשטחים את רגשותינו כלפי הטבע והעבודה האנושית המושקעת בו. דרוש אפוא תרגום של מצוות הראשית לעולם החיים שלנו.

כאמור, המטרה העיקרית של מצוות הראשית היא תשומת הלב לעבודה החקלאית העונתית והודיה על התחדשות הטבע. אני מציע שהתרגום הראוי למצוות אלו כיום יהיה הקדשת תשומת לב למזון שאנו אוכלים, ובמיוחד התבוננות בדרך הכנת המזון לאכילה. זאת במיוחד בעידן שלנו, שבו תעשיית המזון מבקשת לעשות את ההפך ולנתק בין אכילת המזון ובין גידולו הטבעי והאורגני.

תעשיית המזון המודרנית מושתתת על הניסיון להרחיק את המזון ממצבו הטבעי ולהפוך אותו למוצר מעובד, שיחזיק מעמד זמן רב בקופסאות שימורים או בהקפאה. כך יכול היצרן להפיק רווחים גדולים יותר, מפני שהוא אינו תלוי עוד במהירות השינוע הנדרשת למזון טרי. זאת ועוד, על מזון טרי להימכר קרוב לזמן יצירתו, מה שיוצר עודף היצע בזמן מסוים, וביקוש שלא ניתן לספקו בזמן אחד. לעומת זאת, יכולת העיבוד המודרנית מאפשרת צבירה של מוצרי מזון והפצתם בשוק באופן מבוקר, ללא תלות במעגלי העונות, וכך מנוטרל המצב שבו פרי או ירק מסוימים נעדרים מן המדפים.

המזון המעובד מקל גם את תהליך ההכנה לאכילה. די להוציא את האוכל מהמקפיא ולחמם אותו או לפתוח את קופסת השימורים. לא נדרשות פעולות מורכבות הלוקחות זמן רב, ולעתים קרובות דורשות מיומנות בבישול ובאפייה. כך נוצר שילוב אינטרסים בין היצרן לצרכן: הראשון רוצה למכור את תוצרתו במינימום מגבלות זמן ובמקסימום יעילות של השינוע והמכירה, והאחרון רוצה לקנות מזון טעים ומוכן לאכילה במהירות. אולם כידוע, מזון מעובד איננו בריא, שכן הוא מכיל מרכיבים מזיקים שנועדו לשמר אותו. בנוסף, אכילת מזון טרי מחזקת את החקלאים המקומיים ומצמצמת נזקים לסביבה, הנוצרים בשל שינוע וקירור לאורך ימים ועל פני יבשות.

את שלל ההלכות הנוגעות לראשית אני מציע אפוא לתרגם לדפוס אכילת מזון, קנייתו וצריכתו, שיש בהם תשומת לב לפעילות הטבע וההקשר הטבעי של גידול המזון. כך עלינו להעדיף הרבה יותר את תוצרת הארץ בכל הקשור למזון מן הצומח. עלינו לבחור בפירות ובירקות טריים המשווקים בעונתם, ולהימנע מאכילת פירות וירקות שאוחסנו או שומרו לתקופה ארוכה. זוהי בחירה אישית של סדרי החיים הביתיים. כך תכוון אותנו תפיסת הראשית של המסורת היהודית למודעות ולרגישות לעונות השנה הטבעיות של המרחב שבו אנו חיים ולקשר עמוק יותר עם החקלאים המגדלים את המזון שלנו.

האחריות לכך שתנאי העובדים אכן נשמרים כחוק בכל שרשרת הייצור מוטלת גם עלינו, הצרכנים. עלינו לוודא שהאוכל שאנו צורכים לא נוצר תוך ניצול לא הוגן של עובדים הן מבחינת השכר והן מבחינת תנאי העבודה, לאורך כל שרשרת הייצור והאספקה

את ההיבטים הללו בצריכת המזון, תהווה תרגום ראוי של מצוות מתנות העניים המקראיות.

ג. תרומות ומעשרות: תמיכה באליטה התרבותית-רוחנית

מתנות נוספות שעליהן התורה מצווה הן לכוהנים וללוויים (במדבר יח). הנימוק לכך הוא: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל-אַהֲרֹן בְּאַרְצָם לֹא תִקַּח וְחֶלֶק לֹא-יִהְיֶה לָּךְ בְּתוֹכָם אֲנִי חֶלְקָךְ וְנִחְלַתְךָ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר יח כ; כך נאמר גם לגבי הלוויים, שם, כא-כד). חז"ל מנו עשרים וארבע מתנות כהונה שונות,⁶ אולם בימינו אין נותנים את המתנות לכוהנים מפני שהם בחזקת טמאי מתים, טומאה שאי אפשר להיטוה ממנה אלא במי אפר של פרה אדומה. גם את מתנות הל-ויה שאינן קדושות לא נהגו לתת בפועל ללוויים, מפני שיש קושי להוכיח את ייחוסם כבני לוי.⁷ במקום זאת, את המתנות מפרישים מן הפירות, ואחר כך עוטפים אותם בצורה מכובדת ומשליכים

מלהביאן באופן יזום לידיו של העני.⁶ מצוות הצדקה, שאינה מו-פיעה בתורה והתפתחה בספרות חז"ל, משקפת את המעבר לעוני עירוני ומהווה מעין תחליף למתנות העניים.⁷ אולם הצדקה (בכסף ובמזון) נותנת מענה חלקי בלבד לאתגרים הכלכליים הקיימים בחברה. ייחודן של מתנות העניים שבתורה הוא שהן חלק מתה-ליכי הייצור, העבודה. כפי שמתואר במגילת רות, העניים והעניות באים בעצמם לשדה, ולמעשה, עובדים שם בעקבות הקוצרים בכל עונת הקציר. חלק זה של מתנות העניים, הנעשה בשדה, מחייב את העניים ליטול יוזמה ולהשקיע בכך כוח וזמן.

אני מבקש אפוא להסיט את מצוות השדה מדאגה לנזקקים (שאינה מתקיימת עוד בשדה, אלא בעיר באמצעות מצוות הצדקה) לדא-גה לעובדי הייצור. החובה לדאוג לצורכי העובדים אמנם מוטלת על המעביד, אך האחריות לכך שתנאיהם אכן נשמרים כחוק בכל שרשרת הייצור מוטלת גם עלינו, הצרכנים. עלינו לוודא שהאוכל שאנו צורכים לא נוצר תוך ניצול לא הוגן של עובדים הן מבחינת השכר והן מבחינת תנאי העבודה, לאורך כל שרשרת הייצור והאס-פקה, מן העובדים בשדה ועד המוכרים בסופרמרקט.

התורה מדגישה באופן מיוחד את דאגתה לרווחתו של הפועל ול-מניעת צער, ואפילו דואגת לבעלי החיים העובדים בשדה ובכרם. האיסור "לֹא תִחַסֵּם שׂוֹר בְּדִישׁוֹ" (דברים כה ד) מתפרש כאיסור כללי, האוסר על מניעת מזון מבהמה בשעת מלאכתה – כל בהמה העוסקת בכל מלאכה (רמב"ם, משנה תורה, הלכות שכירות, יג ב). גם האיסור "לֹא תִחַרֵּשׁ בְּשׂוֹר וּבְחֶמֶר יַחְדָּו" (דברים כב י) מתבאר כמניעת צער בעלי החיים: "והשם חמל על כל מעשיו כי אין כח החמור ככח השור" (פירוש אבן-עזרא, שם).

לגבי העובדים בשדה ובכרם נאמר: "כִּי תִבֹּא בְּכֶרֶם רֵעֶךָ וְאָכַלְתָּ עֲנָבִים כְּנַפְשֶׁךָ שְׂבַעְךָ וְאֶל-כֹּלְךָ לֹא תִתֵּן. כִּי תִבֹּא בְּקִמְת רֵעֶךָ וְקִטְפָתָּ מִלֵּילַת בְּיָדְךָ וְיָחַרְמֵשׁ לֹא תִנִּיף עַל קִמְת רֵעֶךָ" (דברים כג כה-כו).

התלמוד מפרש את הפסוק כעוסק בפועל העובד בכרם או בשדה חברו (בבלי, בבא מציעא פז ע"ב). התורה דואגת לרווחתו ומ-תירה לו לאכול מן הפירות תוך כדי עבודתו. אנו נדרשים אפוא לאחריות לרווחתם של העובדים. הדרך הנכונה לעשות זאת היום היא בהקפדת המעסיקים על דיני העבודה וזכויות העובדים. על הצרכנים מוטלת האחריות לוודא שהמוצר שהם רכשו אכן יוצר על ידי עובדים שהועסקו בהגנות כחוק. מערכת כללים, המסדירה

6. ראו: רמב"ם, משנה תורה, הלכות מתנות עניים, א י. וכך כתב בנושא החזון איש: "דכפי ראות עינינו לא יטריח שום עני לילך בשדה ללקוט מתנות עניים שטרחו יותר על שכרו, ואצלנו הלחם בזול ומצוי, ועיקר העניות הוא לשאר הצרכים בין בסעודה ובין בכלי תשמיש ודירה וכביסה ובגדים ויתר הצרכים, ואין עני מחזר על הפתחים מתרצה בפת לחם, וכל שכן שלא יטריח לקצור פאה ולדוש ולטחון ולאפות" (חזון איש, מעשרות סימן ז, י ד"ה "ובעיקר").

7. ראו על כך בהרחבה בספרו של בנימין פורת, צדק דלים, ירושלים 2019, פרק ג.

8. ראו: רמב"ם, משנה תורה, הלכות ביכורים פרק א.

9. הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, זרעים, שביעית סימן ה סעיף ד; יב.

שמעון שיידר, המשק האורגני של איריס בן צבי בכפר יהושע, 2018, אקריליק, טושים ופנדה על דיקט

ולוויה הוא האחריות של כלל החברה לקיומה של אליטה רוחנית וחינוכית. בהשקפת העולם המודרנית, גם תרבות ואומנות הן חלק מהעשייה הרוחנית של החברה, ולכן עלינו לתמוך באומנים ובאומנות. מן המסורת אנו לומדים שתמיכה נעשית במתן חלקים מסוימים מן העושר.

בתרגום למונחי ימינו, יש לקבוע בחוק שהתמיכה בתורה, במחקר, בתרבות ובאומנות, תינתן באופן יחסי לכלל התקציב השנתי של מדינת ישראל, ותשקף חלק קבוע של השקעת המדינה והחברה ברוחניותה ובתרבותה. אכן, לא מדובר בחוק או בפעולה הנעשית בהקשר של גידולי השדה או בעלי החיים כפי שנוסדו מתנות הכהונה והלוויה. אולם יש לראות במסורת עתיקה זו מקור הש"דא, שמימושה בפועל עבר שינוי ניכר בגלל הירידה בחשיבותה של החקלאות ובחלקה בתוצר הכלכלי הכללי. כפי שמצוות הצ"דקה החליפה את מתנות העניים שבשדה, כך גם מתנות הכהונה והלוויה יועברו מהשדה לתקציב השנתי הלאומי.

לאשפה.¹⁰ במשמעותן המקורית מעצבות מצוות אלו מערכת חברתית משוכללת של דאגה לכוהנים וללוויים, משרתי המקדש ומו"רי התורה שאינם בעלי נחלות. התמיכה בהם נעשית באמצעות מתנות הניתנות להם מתוך המזון לאורך התהליכים השונים של ייצור.

מתנות הכהונה והלוויה, שאיבדו את הרלוונטיות שלהן לימינו ואינן מעשיות עתה, דרושות אף הן תרגום עכשווי משמעותי. העיקרון החשוב של מצוות אלו הוא הדאגה המתמדת לאלוהי הרוחנית המשרתת את הציבור ותלויה בו, מפני שבעבודתה היא אינה מייצרת דבר שאפשר לסחור בו או להרוויח ממנו.¹¹ התמיכה נעשתה בעבר באמצעות תרומת מזון כי בימים קדמונים היה המזון האמצעי העיקרי לגביית מיסים.

ברצוני להציע כי כמו ביחס למתנות עניים, גם במתנות כהונה ולוויה יש לעבור מתפיסה המבוססת על מתנות מתוצרת חקלאית או ממזון לתמיכה כספית. העיקרון העומד מאחורי מתנות כהונה

10. אפשרות נוספת הנוהגת במקומות רבים היא מסירת התרומה למאכל בהמות השייכות לכוהנים, וכך נמנע בזבז המזון. ראו: הרב יעקב אריאל, באהלה של תורה, כרך ד, סימן מד. בפירות ובירקות מקובל להפריש לתרומה את התוצרת הפחות טובה שממילא לא תשווק. יש לציין שבתהליך הפקת יין ושמן מפרישים תרומה לאחר ייצור היין והשמן, וכמות זו, בשיעור של אחוז אחד מסך כל התוצרת, נשפכת.

11. כבר הרמב"ם תרגם ופיתח את העיקרון הזה מעבר לכהונה וללוויה במובן הצר. ראו את דבריו במשנה תורה, הלכות שמיטה ויובל, יג-יג.

לחלוטין כל משמעות, שהרי ממילא גם בכסף אי אפשר להשתמש בקדושה.¹² גם מעשר עני אינו ניתן עוד לעניים (בדומה לשאר מתנות העניים שבשדה).

הרעיון של יצירת חיסכון שנתי, המיועד לשימוש בעת העלייה לרגל לירושלים, מעודד אותנו לתקצב באופן קבוע את הפעילות הרוחנית שלנו. להפריש מעשר שנתי שאותו נייעד לחיי הרוח. גם כאן ניכר עקרון היחסיות: על האדם להפריש חלק יחסי מהכנסתו לצורך פעילותו הרוחנית והתרבותית. הקישור בין מעשר שני למעשר עני מזכיר לנו שבזמן שאנו דואגים לרוחניות של עצמנו, עלינו לדאוג גם לאלו שיכולתם אינה משגת את צורכיהם.

סיכום

חשיבותה של מצוות תלמוד תורה אינה רק בהכרת המסורת הבאה מן העבר, אלא ביכולת לשאוב מן העבר לתוך ההווה. שמירה על נצחיותה של התורה ועל משמעותה בכל דור ודור דורשת מאמץ אינטלקטואלי מתמיד. כדי שהמסורת היהודית תוכל להעניק לנו כוח וחוכמה להתמודד עם אתגרי הזמן, יש לשנות את כיוון החשיבה של לימוד התורה. לא עוד לימוד כתנועה אל עבר העבר, כניסיון להבין את כוונתם ורצונם של החכמים או של התורה כדי ליישם אותם כפי שהם בהווה. התנועה הנפשית של הלומד צריכה להיות מן ההווה אל העבר ובחזרה: מתוך האחריות שלי להווה, אני מבקש ללמוד את העבר, את חוכמת הדורות, כדי לדרוש ממנה ולדרוש מתוכה תובנות לחיי היום. כפי שניסח זאת בבהירות פרנץ רוזנצוויג בנאום הפתיחה לבית המדרש היהודי החופשי (1920):

זאת הפעם – תלמוד תורה בכיוון הפוך. לימוד זה שוב אינו יוצא מן התורה אל החיים, אלא אדרבה מן החיים, מן העולם אשר לא ידע את המצווה או "משים עצמו כלא ידע" את המצווה, בחזרה אל התורה. זהו סימן ההיכר של השעה.

נהריים, ירושלים תשל"ח, עמ' 190

בית המדרש הוא הבסיס לחשיבה חדשה המבוססת על המסורת, אולם פניה אל ההווה ואל העתיד.

הרעיון של חיסכון שנתי,
המיועד לשימוש בעת
העלייה לרגל לירושלים,
מעודד אותנו לתקצב
באופן קבוע את הפעילות
הרוחנית שלנו. להפריש
מעשר שנתי, שאותו
נייעד לחיי הרוח. גם כאן
ניכר עקרון היחסיות: על
האדם להפריש חלק יחסי
מהכנסתו לצורך פעילותו
הרוחנית והתרבותית

נוסף על התרומה לכוהן והמעשר ללוי, מציגה ההלכה היהודית שתי מצוות נוספות – מצוות מעשר שני ומצוות מעשר עני.¹² מעשר שני מופרש בשנים א, ב, ד ו-ה של מחזור השמיטה, ואותו או את תמורתו אוכלים בירושלים, ואילו מעשר עני מופרש בשנים ג ו-ו, והוא ניתן לעני כחלק ממתנות עניים. מצווה זו אינה מתקיימת במלואה היום בגלל חורבן המקדש. מה שנותר ממנה הוא החובה להפריש את המעשר ולפדותו במטבע השווה פרוטה, כאשר לאחר הפדיון הפירות מותרים באכילה. בפועל מצווה זו איבדה

ד"ר אריאל פיקאר הוא עמית מחקר במכון הרטמן, מורה בתוכניות המכון, ומנהל אקדמי של "בית יוצר ישראלי" בתנועת פנימה.

12. שתי מצוות המעשר השונות (במדבר יח, כא ודברים יד, כב-כו) הביאו את חז"ל לפרשנות המבחינה בין "מעשר ראשון" הניתן ללוי ובין "מעשר שני" ו"מעשר עני" (בבלי ראש השנה, יב ע"ב).

13. רמב"ם, משנה תורה, הלכות מעשר שני ונטע רבעי, ב ב.